

SOBRE L'EVOLUCIÓ FONOLÒGICA DE LA LLENGUA CATALANA A L'ÈPOCA DELS ORÍGENS

PHILIP D. RASICO
Vanderbilt University

I. CONSIDERACIONS PRELIMINARS

I. Hom sol parlar del *naixement* i de la *mort* de les llengües aplicant-hi analògicament dos conceptes biològics la validesa dels quals resulta discutible, i especialment respecte al primer dels dos termes esmentats, quan es tracta de l'aparició o la desaparició d'un sistema lingüístic com ara en el cas de les llengües romàniques. Això no obstant, es pot comprendre fàcilment l'ús d'una analogia d'aquest tipus per descriure, d'una banda, l'aparició d'una llengua en les fonts escrites més antigues, i, de l'altra, el naixement d'un ésser biològic, atès que ambdós fenòmens suposen un procés de desenvolupament o gestació a través del qual els elements idiomàtics de caràcter incipient o embrionari evolucionen i es consoliden en un sistema lingüístic força diferenciat del que n'ha estat l'origen. En aquest sentit es pot observar que en els documents més antics procedents de la Catalunya Vella, i sobretot de les comarques pirinenques occidentals corresponents al bisbat d'Urgell, ja es descobreixen des del segle IX nombroses manifestacions molt clares de l'existència d'una nova llengua romànica autòctona.

Aquests testimonis escrits del català primitiu, que al principi acostumen a limitar-se a topònims, antropònims i algun terme del lèxic popular, esdevenen més freqüents, més extensos i més variats a partir del segle X i especialment entre els segles XI i XII, cosa que sembla correspondre a una sèrie de factors socioculturals motivats per la introducció del feudalisme al nord-est de la Península Ibèrica, tal com ha observat Josep Moran.¹ A més d'això, el que revelen aquelles primeres mostres escrites és que ja en els documents catalans més antics, o almenys en els que s'han conservat fins avui, el català hi apareix amb unes característiques lingüístiques pròpies, amb una fesonomia particular i diferent de la dels parlars romànics veïns, com, per exemple, l'occità o l'aragonès.

En un llibre de gran importància no solament per a la història de la llengua catalana sinó també per a l'estudi del llatí vulgar i medieval i alhora de la formació dels parlars romànics occidentals, Joan Bastardas, en considerar la cronologia del pas del llatí popular a les diverses llengües romàniques, ens recorda que “[E]ntre el naixement d'una llengua i el primer document escrit en aquesta llengua l'espai de temps transcorregut pot ésser de segles”,² fent ressò així d'una observació anterior i ben coneguda de Ramón Menéndez Pidal en la seva obra magistral *Orígenes del español*.³ En el mateix volum Bastardas assenyala, i em sembla que ho fa molt encertadament, que en realitat una qüestió més important que la cronologia del canvi del llatí en romanç és la de quan els parlants i sobretot els sectors més humils de la població, és a dir els pagesos, es van adonar que la llengua que ells parlaven no era la llatina. Aquesta presa de consciència lingüística, molt difícil si no impossible de fixar cronològicament, no va coincidir certament, enlloc a la Romània occidental, amb el concili celebrat a Tours l'any 813 en el qual els bisbes van ser ordenats a traduir les homilies en *rusticam Romanam linguam*, és a dir en el romanç local.

1. J. Moran i Ocerinjauregui, *Treballs ling. hist. cat.*, p. 23, 88-93.

2. J. Bastardas, *Lleng. cat. mil anys*, p. 77.

3. R. Menéndez Pidal, *Orígenes del español*, p. 527-528.

La disposició del sínode de Tours va confirmar més aviat una realitat lingüística ja existent als bisbats de la Gàl·lia septentrional, la qual, *mutatis mutandis*, devia correspondre cronològicament a d'altres àrees romàniques.⁴

2. Com ja he remarcat més amunt, l'existència de l'idioma català a l'Alta Edat Mitjana està confirmada pel testimoniatge d'alguns dels documents més arcaics provinents de la Catalunya Vella, és a dir de les comarques que formaven el nucli antic del territori lingüístic català, les quals incloïen, entre d'altres, l'Alt Urgell, Andorra, el Pallars amb la Ribagorça oriental, el Solsonès, el Berguedà, la Cerdanya, el Conflent, el Rosselló, el Vallespir, l'Empordà, el Gironès, el Ripollès, la Garrotxa i Osona, en algunes de les quals, i concretament a les altes valls de la Ribagorça i el Pallars, deu haver existit un substrat lingüístic preromà, de tipus bascoide, fins cap al segle XI.⁵

Les diverses classes de documents que proporcionen els primers tastos del català antic, al principi només paraules aïllades, però no gaire més tard frases i textos complets en aquesta llengua, són quasi sempre textos sense cap pretensió literària. Com ha remarcat Joan Bastardas:

“[E] que dóna una informació abundant sobre la llengua parlada són els documents escrits per a deixar constància d'alguna cosa (donacions, vendes, contractes agraris, testaments, judicis, juraments judicials, convenis, especialment convenis feudals, juraments de fidelitat, actes de consagració d'esglésies, d'elecció i consagració de bisbes i abats, decrets sinodals, de pau i treva, inventaris, relacions de greuges, cartes de franquícia, etc.). Tot és escrit en llatí, a vegades amb grans concessions a la llengua vulgar. Solament molt entrat el segle XI trobem en els juraments frases abundants d'intenció romànica”.⁶

4. Vid. J. Bastardas, *Lleng. cat. mil anys*, p. 82-91, 96.

5. J. Coromines, *Est. top. cat.*I, p. 93-151.

6. J. Bastardas, *Lleng. cat. mil anys*, p. 17.

A pesar de la persistència de l'ús del llatí en molts documents catalans fins ben entrada l'Edat Mitjana, aquelles “grans concessions” esmentades per Bastardas, per exemple els nombrosos topònims d'estructura netament romànica que apareixen en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell (el manuscrit de la qual data de la segona meitat del segle IX),⁷ o bé en d'altres escriptures de la mateixa centúria, manifesten clarament que almenys des del començament del segle IX, i molt probablement cap a mitjan segle VIII, ja es parlava català des del sud de les Corberes fins a la conca del Llobregat, i des de l'alta vall del Segre fins a la costa mediterrània.

3. Donat el tema principal d'aquest congrés, i, a més, en vista de les limitacions de temps i d'espai respecte al present estudi, penso examinar breument ací una sèrie de transformacions fonològiques del català primitiu: tres d'elles relacionades amb el vocalisme i tres amb el consonantisme, les quals, segons tots els indicis, daten del període preliterari. Aquests canvis, documentats des del segle IX fins al darrer quart del segle XIII aproximadament, serveixen per caracteritzar alguns dels trets més distintius del desenvolupament del sistema fonològic de la llengua catalana a l'època dels orígens.

II. VOCALISME

1. *Les Vocals Tòniques /è/ i /ò/ del Llatí Vulgar davant Iod*⁸

Sens dubte un dels trets més antics de l'evolució del sistema vocàlic català és el tractament de les vocals obertes tòniques /è/ (< E, Æ) i /ò/ (< O) del llatí vulgar quan es troben davant una iod (/y/) d'origen llatí o bé romànic, les quals es van tancar en /í/ i /ú/

7. C. Baraut, “La data de consagració”, p. 524-525.

8. En aquest treball les vocals mitjanes obertes tòniques (/ɛ/ i /ɔ/) es transcriuran per més comoditat amb els símbols /è/ (mitjana oberta anterior) i /ò/ (mitjana oberta posterior) respectivament.

respectivament. Així el català actual té formes del tipus *llit* < LEC-TU, *sis* < SEX, *pit* (ant. *pits*) < PECTUS; *ull* < OCULU, *nit* (ant. *nuit*) < NOCTE, *puig* < PODIU, *fulla* < FOLIA i semblants.

Es descobreixen testimonis escrits dels dos canvis vocàlics ja en alguns dels documents catalans més arcaics: *lito* 985,⁹ 1037,¹⁰ 1038-1096,¹¹ *lit* 1066,¹² 1074¹³ < LECTU; *pits* 1041-1075 < PECTUS;¹⁴ *Castelville* 1035-1076 < CASTELL(U)-VEC'LU;¹⁵ *Valira* 1055 < VALERIA;¹⁶ *Puio Regis* S. IX,¹⁷ *puig* 1056¹⁸ < PODIU (RĒ-GIS), *pujos* 1048 < PODIOS;¹⁹ *ui* 1035-1076 < HODIE;²⁰ *nuiti* 1035-1076 < NOCTE.²¹

Els lingüistes que han analitzat el tancament sistemàtic de les /è/ (> /í/) i /ò/ (> /ú/) etimològiques davant iod en català hi han vist en general una evolució molt antiga, potser anterior al segle IX, i una que deu haver-se realitzat a través d'una primitiva diftongació motivada per la iod següent, la qual en algun cas, per exemple en *vuit* [búyt]/[vúyt] < OCTO (dial. *huit*), *buit* [búyt]/[vúyt] < VOCTU, *avui* [əβúy]/[əvúy] < HODIE (dial. *hui*), s'ha conservat després de la simplificació del nucli vocàlic complex, és a dir, de l'antic trifong; així /èy/ > /yéy/ > /yíy/ > /í/ i /òy/ > /wóy/ > /wúy/ > /ú(y)/.²² La tesi d'una diftongació de les /è/ i /ò/ davant iod recolza a més sobre l'evolució d'aquestes vocals tòniques en d'altres

9. J. Rius Serra, *Cart. Sant Cugat* I, p. 143. El manuscrit d'aquest cartulari és del segle XIII.

10. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 66.

11. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 353, 388.

12. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 70.

13. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 385.

14. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 383.

15. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 55.

16. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 66.

17. P. Pujol, "Acte Seu Urg.", p. 106-107.

18. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 357.

19. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 77.

20. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 64.

21. *Ibid.*

22. P. Fouché, *Phon. hist. rouss.*, p. 29; H. Kuen, "Dialecto de Alger", p. 93-99; F. de B. Moll, *Gram. hist. cat.*, p. 72, 80-81; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 47-59.

llengües romàniques i especialment en les que limiten amb el català, com ara l'occità i l'aragonès.

Això no obstant, Antoni M. Badia i Margarit suggereix la possibilitat que les vocals obertes llatines /è/ i /ò/ es tanquessin directament en /í/ i /ú/ respectivament per influència de la iod i sense haver passat per un primitiu estadi diftongat.²³ Aquest postulat, però, va ser refutat després per Joan Coromines no solament a base dels fets comparatius dels parlars romànics veïns del català, sinó també amb l'observació que una inflexió directa de les /è/ i /ò/ llatines hauria provocat una confusió quasi inevitable d'aquestes vocals amb les mitjanes tancades /é/ (< Ē, I, Œ) i /ó/ (< Ō, U), la qual no s'ha produït mai en català. Ultra aquests arguments Coromines hi aporta una sèrie de dades en suport de la tesi d'una primitiva diftongació de les /è/ i /ò/ davant iod, la qual evolució, segons ell, ha deixat algun rastre actual i antic en el cas del diftong (o triftong amb la iod conservada) /wúy/. Entre els exemples citats per Coromines com a casos en què la simplificació de /wúy/ no va arribar a produir-se completament, cal esmentar *buit* < VOCITU en què la semivocal bilabial del primitiu triftong (/w/) va assimilar la consonant làbio-dental inicial (/v/) tot convertint-la en bilabial (/vwúyt/ > /búyt/) en totes les varietats dialectals catalanes. Alguns vestigis addicionals del mateix triftong són les formes *vui* < HODIE i *vuit* < OCTO en què la semivocal bilabial va consonantitzar-se en posició inicial de mot (/wúy/ > /vúy/; /wúyt/ > /vúyt/); i, a més, la variant *vulls* 'ulls' < OC'LOS que es descobreix en la Crònica de Jaume I i en d'altres documents medievals.²⁴

2. Apòcope de les /e/ i /o/ Àtones

El català figura entre les llengües romàniques, com el francès o l'occità, que han eliminat les vocals mitjanes àtones -e/ i -o/ del llatí vulgar en posició final de paraula sempre que no s'hi hagi exi-

23. A.M. Badia i Margarit, *Gram. hist. cat.*, 134-138, 146-148.

24. J. Coromines, *Lleures*, p. 248-250.

git la presència d'una vocal de suport (normalment *-e/*) per motius d'estructura sil·làbica. Així en català són normals els mots del tipus *set* < SITE, *pell* < PELLE, *dolç* < DULCE, *font* < FONTE, *fort* < FORTE, *carn* < CARNE, *prat* < PRATU, *cel* < CAELU, *car* < CAR, *pas* < PASSU, *cavall* < CABALLU, *any* < ANNU, *camp* < CAMPU, *alt* < ALTU, *porc* < PORCU, etc.

Darrere un grup consonàntic acabat en una lateral o vibrant no s'ha produït l'apòcope, i, en general, les *-e/* i *-o/* àtones finals hi continuen en forma de la vocal de suport *-e/* (*-[e]* o *-[ə]* segons els dialectes), per exemple en *lladre* < LATRO, *pare* < *PATERE, *torre* < TURRE, *poble* < POPULU, *vincl* < VINCULU. La mateixa vocal paragògica apareix també en alguns mots paroxítons derivats de proparoxítons llatins, com ara en *salze* < SALICE, *delme* (< ant. *deume*) < DECIMU, i en els nombres *onze* < UNDECE, *dotze* < D(U)ODECE, etc.

En algunes paraules la *-e/* àtona final s'ha assimilat a una vocal tònica de la sèrie posterior tot esdevenint *-o/* (dialectalment *-[o]* o *-[u]*); així *monjo* (ant. *monge*) < MONICU, *rotllo* (ant. i dial. *rotlle*) < ROTULU. En el cas de *toro* (< *taure) < TAURU, *moro* (< *maure) < MAURU i *suro* (< *sure) < SŪBERU les formes actuals amb *-o/* són les úniques conegudes i atestades en els documents medievals, i, per tant, fan pensar que el canvi de *-e/* en *-o/* en posició final de mot i darrere una vocal posterior tònica ha de ser molt antic.²⁵

Cal afegir a aquesta descripció de l'evolució de les vocals finals àtones *-e/* i *-o/*, que s'ha conservat la *-o/* etimològica, o bé s'ha originat una *-o/* com a expressió del gènere masculí, en el plural dels substantius masculins i dels adjectius concordants que acaben amb una sibilant o un grup consonàntic amb una sibilant, per exemple en *casos* < CASOS (sing. *cas*), *peixos* < PISCES (sing.

25. A.M. Badia i Margarit, *Gram. hist. cat.*, p. 174-175; F. de B. Moll, *Gram. hist. cat.*, p. 89-90; J. Coromines, *Lleures*, p. 198; *DECat.* V, p. 795, s.v. *moro*; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 107-108.

peix), *bojos* < *BAUDIOS (sing. *boig*), *dolços* < DULCES (sing. *dolç*), *tristos* < TRĪSTES (ant. i dial. *trists*; sing. *trist*), *fosc* < FUSCOS (ant. i dial. *fosc*; sing. *fosc*), etc.²⁶

Ja es constata l'apòcope de les *-e/* i *-o/* en alguns dels documents catalans més antics, com ara en l'acta de consagració de la catedral d'Urgell de la segona meitat del segle IX, en la qual es troben els topònims *Argilers* < *ARGILLARIOS, *Linars* < LĪNĀRES, *Kabrils* < CAPRĪLES, *Kasamuniz* < CASAMENĪCI, *Malangez* < *MA-LANGEICI.²⁷ Tanmateix, la pèrdua primerenca d'aquestes vocals finals no es limita només a l'Alt Urgell sinó que es descobreix en textos d'altres comarques catalanes a partir del segle IX. Així *Quadrons* 899 < QUADRŌNES,²⁸ *linar* c.950 < LĪNĀRE, *cavallar* (*id.*) < CABALLĀRE, *Oriol* (*id.*) < AUREOLU;²⁹ *apers* 986 < *APPARIOS;³⁰ *Tres Mals* c.1014 < TRĒS MALOS;³¹ *mul* 1030 < MŪLU, *caval* (*id.*) < CABALLU;³² *tots* 1048 < *TŌTTOS;³³ *frument* c.1060 < FRUMENTU;³⁴ *Mur* 1069 < MŪRU, *obac* (*id.*) < OPĀCU.³⁵

El tema de l'eliminació de les vocals finals àtones en català és un que ha rebut fins ara relativament poca atenció des d'una perspectiva fonètica. Bourciez atribueix l'apòcope de les *-e/* i *-o/* finals en els parlars romànics de la Gàl·lia (incloent-hi, segons sembla, el català de l'antic comtat de Rosselló) a un enfortiment de la síl·laba tònica, i el mateix romanista opina que

26. A.M. Badia i Margarit, *Gram. hist. cat.*, p. 175, 273-276.

27. P. Pujol, "Acte Seu Urg.", p. 105-106. Els topònims citats corresponen avui, respectivament, a *Mas Argelaguer*, *Llinars*, *Cambrils*, *Carmeniu* i *Malanyeu* (*vid.* Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 113).

28. C. Baraut, "Actes de consagr.", p. 65.

29. A.M. Mundó, "St. Pere de Vilamajor", p. 239-240.

30. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 62.

31. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 114.

32. J. Miret i Sans, "El més antig text", p. 8.

33. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 72.

34. A.M. Mundó, "St. Pere de Vilamajor", p. 241.

35. C. Baraut, "Actes de consagr.", p. 147.

aquesta evolució s'hi va generalitzar al segle VIII,³⁶ cosa que no seria impossible a diversos indrets de la Catalunya Vella en vista dels exemples de l'apòcope ja en documents catalans del segle IX. D'una manera semblant, Lausberg relaciona l'afebliment i la pèrdua de les vocals àtones, en el llatí vulgar i el romanç molt primitiu, amb un augment de perceptibilitat de la síl·laba tònica motivat per la intensificació de l'accent espiratori.³⁷ I en aquest sentit remarquem que un factor addicional que podia haver tingut un paper important en el procés d'afebliment i pèrdua de les vocals àtones en alguns parlars romànics, incloent-hi el català, l'occità i el francès antics, fou la possible influència de diversos pobles germànics, i, especialment, la dels visigots i francs, les llengües respectives dels quals es caracteritzaven per un accent espiratori molt fort.³⁸ Endemés, fou precisament a les terres que van experimentar a l'Alta Edat Mitjana una ocupació relativament intensa de pobles germànics (un fet comprovat per la toponímia entre d'altres indicis) on va produir-se l'apòcope de les *-e/* i *-o/*.³⁹

3. *El Canvi de la /a/ Posttònica Interna a /e/*

El mateix procés d'afebliment que fou responsable de l'eliminació de les *-e/* i *-o/* finals en català també va permetre que es perdessin quasi totes les vocals àtones en posició interior de paraula, i especialment les posttòniques, sempre que els principis d'estructura sil·làbica de la llengua no n'exigissin la conservació. Això no obstant, la */a/* etimològica, una vocal central baixa, la més oberta i per tant les més forta i la més resistent, no va perdre's en posició posttònica sinó que va tancar-se en */e/* mitjançant un procés de relaxació, tant en les formes nominals i adjectivals com en

36. É. Bourciez, *Élém. ling. rom.*, p. 160-161.

37. H. Lausberg, *Ling. rom.* I, p. 294.

38. Vid. W. von Wartburg, *Fragm. ling. Rom.*, p. 135; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 115, 236-237; J. Moran Ocerinjauregui, *Treballs ling. hist. cat.*, p. 19-20.

39. Vid. J. Coromines, *Est. top. cat.* I, p. 31-65; W.D. Elcock, *Romance*, p. 216-270.

les de la conjugació verbal. Així el català modern presenta mots dels tipus següents: *ànec* < ANATE, *espàrrec* < ASPARAGU, *cànem* < *CANNAMU, *cases* < CASAS, *bones* < BONAS; *cantes* < CANTAS, *bevies* < BIBĒBAS, *partires* < PARTĪVERAS, *sentiries* < SENTĪRE-HABĒBAS, *cantàvem* < CANTABAMUS, *beviéu* < BIBĒBATIS, *ploren* < PLĪRANT, *temien* < TIMĒBANT, *partirien* < PARTĪRE-HABĒBANT, *digues* < DĪCAS, i d'altres afins, els quals es pronuncien avui amb una *e* tancada ([e]) en les varietats nord-occidentals i meridionals del català. Com és sabut, en els parlars orientals (incloent-hi els del Rosselló i de les Balears) les /e/ i /a/ inaccentuades s'han confós en la vocal central neutra [ə], la qual confusió sembla datar del segle XIII per bé que no hi esdevingués general fins cap al final de l'Edat Mitjana.⁴⁰ Convé notar així mateix que el tancament d'una /a/ posttònica a /e/ també s'ha produït en l'asturià central i en alguns parlars occitans.⁴¹

Es revelen exemples del canvi d'una /a/ posttònica a /e/ en els documents catalans ja des del final del segle IX i sobretot a partir del segle X, fet que palesa la gran antiguitat d'aquest fenomen fonològic. Alguns dels testimonis més primitius en són: *Kannes* 898 < CANNAS,⁴² *Cabages* 960 < CAPANNAS,⁴³ *Calles* 988 < CALDAS,⁴⁴ *volies* 1010-1035 < VOLĒBAS,⁴⁵ *fexes* 1024 < FASCIAS,⁴⁶ *Espluges* 1030 < *SPELŪCAS,⁴⁷ *calces blaves* 1047 < *CALCEAS BLAVAS,⁴⁸ *frangien* 1043-1117 < FRANGĒBANT,⁴⁹ *podien* 1115 < *POTĒBANT,⁵⁰ *avien* S. XII < HABĒBANT.⁵¹

40. J. Coromines, *Lleures*, p. 295; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 96-107.

41. A. Zamora Vicente, *Dial. esp.*, p. 113-115; J. Ronjat, *Gram. ist. prov.* I, p. 206-218; G. Rohlf, *Gascon*, p. 126.

42. F. Udina Martorell, *Arch. condal*, p. 120.

43. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 92.

44. J. Rius Serra, *Cart. Sant Cugat* I, p. 179.

45. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 382.

46. J.B. Alart, *Cart. rouss.*, p. 45.

47. J. Miret i Sans, "El més antig text", p. 8.

48. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 355.

49. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 67.

50. J. Miret i Sans, "Docs. lang. cat.", p. 17.

51. P. Pujol, *Docs. en vulg.*, p. 15.

Cal observar a més que una *-a/* final romànica també es tanca en *-[e]* o *-[ɛ]* en diversos parlars catalans nord-occidentals, com ara en pallarès i lleidatà.⁵²

En el català de l'època dels orígens la qualitat de les vocals àtones devia ser especialment feble en vista de l'apòcope de les *-e/* i *-o/* i l'eliminació de gairebé totes les vocals posttòniques amb l'excepció de la */a/*. Aquesta vocal, però, també deu haver sofert un procés d'afebliment tot avançant la seva articulació i convertint-se en */e/* el timbre de la qual, al principi, no devia ser gaire precís. La relativa feblesa de les vocals posttòniques en el català arcaic, juntament amb la influència del llatí medieval, deu explicar alguns casos de vacil·lació escrita entre *e* i *a* en textos provinents de les comarques catalanes occidentals a l'època preliterària. Aquest fenomen no sembla relacionat amb la confusió de les */e/* i */a/* àtones en el català oriental, la qual va acomplir-s'hi durant el segle XIII.⁵³

III. CONSONANTISME

1. *Desenvolupament dels Antics Fonemes /dz/ i /δ/*

El fonema africatat dental sonor */dz/* (< -TY-, -Ce,i) del català antic va perdre el seu element oclusiu molt d'hora, potser ja al segle IX si no abans, tot confluïnt amb el fonema fricatiu dental sonor */δ/* (<-D-) en un so fricatiu dental sonor molt feble */δ/*.⁵⁴ L'evolució subsegüent del resultat comú dels dos fonemes antics depenia de la posició que ocupava aquesta fricativa dental dins una paraula i especialment respecte a la sí·laba tònica. En línies generals: En una sí·laba pretònic la */δ/* va desaparèixer; en posi-

52. Vid. J. Coromines, *Entre dos lleng.* II, p. 35; J. Veny, *Parlars cat.*, p. 129; S. Gili Gaya, "Parlar de Lleida", p. 247-249; Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 15-17.

53. Vid. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 17-19, 71-72; J. Coromines, *Lleures*, p. 295.

54. Vid. J. Coromines, *Lleures*, p. 209-216, 298-301; J. Gulsoy, *Est. gram. hist.*, p. 140-141; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 137-139.

ció posttònica i entre vocals l'antiga fricativa feble es va conservar generalment tot con fonent-se amb el fonema fricatiu alveolar sonor /z/ (< -S-, -NS-); i en posició final de síl·laba o de mot la /ð/ va vocalitzar-se a -/w/. Així el català actual té formes del tipus següent: *raó* < RATIOÑE, *prear* < PRETIĀRE, *veí* < VICĪNU, *rebre* < RECIPERE, *cruel* < CRŪDĒLE, *suar* < SŪDĀRE; *avesa* < ADVITIAT, *-esa* < -ITIA (cf. *malesa*, *riquesa*, *vellesa*, etc.), *alosa* < ALAUDA, *enclusa* < *INCLŪDINE, *preu* < PRETIU, *palau* < PALATIU, *creu* (< ant. *crou*) < CRUCE, *coure* < *COCERE, *peu* < PEDE, *creu* < CRĒDIT, i semblants.

Es troba una sèrie de testimonis de la desafricació o espirantització de la /dz/ antiga (> /ð/) en documents catalans des del segle IX, cosa que indica que aquest procés d'afebliment de l'antiga africada dental sonora deu haver-se iniciat abans d'aquesta època. Així es descobreixen en els textos esmentats *Paladdanum* 833 < PALATI(U)-DANI,⁵⁵ *Paladdaries* 990 < PALATI(U) DE ARIAS,⁵⁶ *Paladolo* 979 PALATI(U)-OLU,⁵⁷ *Planedes* 979 < PLANITIAS,⁵⁸ *Avida* 983 < AVITIĀNU,⁵⁹ *Maradanus* 990 < MARETIĀNUS,⁶⁰ *franchedas* 1062 < *FRANKITIAS,⁶¹ *Dalmad* 1063 < DALMATIU,⁶² *fed* 1085-1095 < FĒCIT.⁶³

En posició pretònica es descobreixen exemples de la pèrdua del fonema /ð/ (< ant. /dz/; /ð/ < -D-) en *Marreans* 997 < MARETIĀNUS,⁶⁴ *Aviano* 1012, 1086 < AVITIĀNU,⁶⁵ *Palaol* 1098

55. J.B. Alart, "Études historiques", p. 116.

56. J. Rius Serra, *Cart. Sant Cugat* I, p. 204.

57. H. Guitier, "Phon. évol. top.", p. 28.

58. H. Guitier, "Phon. évol. top.", p. 26.

59. C. Baraut, "Actes de consagr.", p. 103.

60. H. Guitier, "Phon. évol. top.", p. 8.

61. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 156.

62. *Ibid.*

63. J. Miret i Sans, "Docs. lang. cat.", p. 12.

64. H. Guitier, "Phon. évol. top.", p. 8.

65. H. Guitier, "Phon. évol. top.", p. 18.

< PALATI(U)-OLU,⁶⁶ *faie* S. XII < FACĒBAT,⁶⁷ *Belver* S. XII
< BELLU-VIDĒRE,⁶⁸ *rééme* S. XII < *REDIMIVIT.⁶⁹

Darrere l'accent el fonema primitiu /ð/ es veu convertit en /z/, o bé eliminat entre vocals, des de mitjan segle XI en documents catalans: *francheza* 1085,⁷⁰ *francea* S. XII < *FRANKITIA,⁷¹ *fortezes* 1162 < *FORTITIAS,⁷² *Planees* 1162 < PLANITIAS,⁷³ *avarea* final del S. XII < AVARITIA,⁷⁴ *graa* 1207-1211 < GRADA.⁷⁵

Finalment, cal observar que la vocalització de l'antic fonema /ð/ en posició final de síl·laba o de mot està documentada ja a l'inici del segle XI en formes com ara *Palaldano* 1017 (forma ultracorrecta per *Palaudano*) < PALATI(U)-DANI,⁷⁶ *leuda* 1061, 1094, 1164 < LICITA,⁷⁷ *alou* 1194 < ALOD.⁷⁸ Així mateix, dóna testimoni de la vocalització de /ð/ a /w/, segurament abans del segle XII, la ultracorrecció *Carcodde* 1167, 1188 (< **Carcoude* < **Carcobde*) < KARRIKOBIDE (cf. *Charchoude* 1137).⁷⁹

Fa gairebé mig segle Joan Coromines va assenyalar la confusió fonètica i la confluència fonològica de les /dz/ (< -TY-, -Ce,i) i /ð/ (< -D-) del català preliterari en un sol fonema fricatiu dental molt feble, tesi que des de llavors ha tingut una acceptació quasi general.⁸⁰ En canvi, han estat més controvertides tant la naturalesa com

66. C. Baraut, "Actes de consagr.", p. 164.

67. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 82.

68. P. Pujol, *Docs. en vulgar*, p. 14.

69. P. Pujol, *Docs. en vulgar*, p. 15; Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 125.

70. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 76, 118.

71. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 118.

72. *Ibid.*

73. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 158.

74. J. Coromines, *Entre dos lleng.* I, p. 133, 145.

75. J. Miret i Sans, "Pro sermone plebeico", p. 174.

76. J.B. Alart, "Études historiques", p. 116; J. Coromines, *Lleures*, p. 302.

77. F. Miquel Rosell, *LFM* II, p. 101, 205; Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 77.

78. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 77.

79. *Ibid.*

80. *Vid.* J. Coromines, *Lleures*, p. 209-214, 253-259, 298-300; E. Alarcos Llorach, "Consideraciones cons. cat.", p. 16; J. Gulsoy, *Est. gram. hist.*, p. 142-143; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 135-173.

la cronologia de la vocalització de la /ð/ a /w/ en posició final de síl·laba o de paraula. Avui, però, les anàlisis més convinents fan pensar que l'antic fonema /ð/, seguint una tendència de la llengua envers les articulacions greus en posició final de síl·laba o de mot, va experimentar un desplaçament del seu punt d'articulació cap a la zona velar tot convertint-se en la semivocal /w/. Aquesta evolució deu datar de les primeres dècades del segle XI o fins i tot dels darrers anys del segle X, encara que la seva generalització a la llengua catalana no sembla haver-se acomplert fins cap a finals del segle XI o principis del XII.⁸¹

2. *Elisió de la -/n/ Final*

La llengua catalana es distingeix per un elevat número de paraules agudes i planes que han resultat de l'eliminació d'una *-/n/* final romànica, la qual consonant s'ha conservat avui en el plural de les paraules agudes (excepte en rossellonès) i dialectalment apareix en el de les planes; així *bo* < BON(U), *mà* < MAN(U), *bé* < BEN(E), *raó* < RATIOŃ(E), *veí* < VICĪN(U), *home* < HOMIN(E), *jove* < IUVEN(E), *rave* < RAPHAN(U), els quals mots i d'altres afins fan el plural en *-(n)s/*: *bons*, *mans*, *béns*, *raons*, *veïns*, *homes* (dial. *hòmens*), *joves* (dial. *jóvens*), *raves* (dial. *ràvens*), etc.⁸² Tanmateix, una sèrie d'adjectius, adverbis i substantius han conservat la *-/n/* final per fonètica sintàctica o en algunes combinacions lèxiques freqüents, per exemple en sintagmes dels tipus *ben fet* < BENE FACTU, *bon camí* < BONU CAMMĪNU, *un altre* < ŪNU ALTERU, *algun dia* < *ALIQU-ŪNU DIA, *man dreta* < MANU DIRĒCTA, *vin blanc* VĪNU BLANCU, etc. I la mateixa consonant nasal s'ha mantingut en algunes formes verbals per analogia a d'altres formes paradigmàtiques que la conserven: *roman* < REMĀNET, *pon* < PONIT, ant. *don* < DŌNET, etc. Endemés, una

81. Vid. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 159-160, 164-165; J. Gulsoy, *Est. gram. hist.*, p. 144-156, 168.

82. En rossellonès el plural dels mots aguts de tipus *pi* < PĪNU, *comú* < COMMŪNE es fa en *-/s/*: *pis*, *comús*, etc. Vid. J. Veny, *Parlars cat.*, p. 65.

-/n/ final llatina hi ha restat en diverses paraules heretades per via culta, entre les quals hom pot citar *examen* < EXĀMEN, *certamen* < CERTĀMEN (cf. ant. *flum*, *flom* < FLŪMEN).⁸³

Notem que la pèrdua de la -/n/ no és exclusiva del català, sinó que s'ha esdevingut també en la majoria dels parlars occitans a l'oest del Roine, i, així mateix, es troba en diversos dialectes italians i especialment en els de les regions septentrionals. Ultra aquests casos, és ben sabut que la -/n/ va eliminar-se en francès antic després d'haver nasalitzat una vocal tònica precedent.⁸⁴

La documentació catalana del període preliterari proporciona algun testimoni escadusser de l'elisió de la -/n/ final romànica en textos escrits al segle X, com ara en el cas del topònim *Avida* 983 < AVITIĀNU.⁸⁵ Això no obstant, els exemples d'aquest fenomen esdevenen més freqüents i ja quasi normals en els documents dels segles XI i XII, tal com revelen les formes següents: *Lordá* 1009 < LAURETĀNU,⁸⁶ *vi* 1036, 1044 < VĪNU,⁸⁷ *moltó* 1042 < *MOLTŌNE,⁸⁸ *té* 1036-1079 < TENET,⁸⁹ *Franculí* 1076 < FRANCOLĪNU,⁹⁰ *pa* 1085 < PANE,⁹¹ *Montefalcó* 1129 < MONTEFALCŌNE,⁹² *moli* c.1150 < MOLĪNU.⁹³

L'eliminació de la -/n/ davant el morfema plural /s/ també es constata en alguns textos arcaics, encara que en general la consonant nasal sembla haver-s'hi conservat tant en els mots aguts com en els plans. Així, al costat de *joves* S. XII < IUVE-

83. A.M. Badia i Margarit, *Gram. hist. cat.*, p. 241-242; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 218-219.

84. J. Ronjat, *Gram. ist. prov.* II, p. 286-287; G. Rohlfs, *Gram. stor. it.* I, p. 427-429; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 220-222.

85. H. Guiter, "Phon. évol. top.", p. 18.

86. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 82.

87. *Ibid.*

88. *Ibid.*

89. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 65.

90. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 72.

91. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 82.

92. *Ibid.*

93. J. Miret i Sans, "El més antig text", p. 15.

NES,⁹⁴ *omes* 1244 < HOMINES,⁹⁵ *molto*s 1283-1284 < *MOLTŌNES,⁹⁶ *quartos* (*id.*) < *QUARTŌNES,⁹⁷ hi ha *moltons* S. XII,⁹⁸ *mans* S. XII < MANUS,⁹⁹ *homens* 1085 i *omens* S. XII,¹⁰⁰ *termens* 1085 < TERMINOS.¹⁰¹

Els exemples de la pèrdua de la *-n/* final romànica en els documents catalans antics fan creure que aquesta consonant deu haver-se eliminat primerament en paraules agudes del tipus *pan* > *pa*, *vin* > *vi*, *molton* > *moltó*, etc., la qual evolució sembla haver començat al segle X encara que no va arribar a generalitzar-se fins cap al segle XI aproximadament. Tanmateix, en alguns indrets del territori lingüístic català, i sobretot al Rosselló i a l'antic bisbat de Girona, els quals formaven a l'Edat Mitjana una zona de transició suau entre el català i l'occità, la *-n/* final deu haver-hi resistit per més temps i potser fins cap al final del segle XIV.¹⁰²

Quant al procés fonològic a través del qual es va eliminar la *-n/* en català, es tracta evidentment d'un afebliment progressiu d'aquesta consonant en posició final de paraula i especialment darrere una vocal tònica, la qual hauria absorbit la sonoritat de la *-n/* però sense esdevenir nasalitzada com en francès.¹⁰³ En el cas del plural dels mots plans, però, resulta més difícil determinar com s'hi va elidir la *-n/*, tot i que no seria impossible que hi

94. P. Pujol, *Docs. en vulg.*, p. 13.

95. P. Pujol, *Docs. en vulg.*, p. 18.

96. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 193.

97. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 192. Cal notar que tant aquest exemple com l'anterior procedeixen de la Vall de Ribes, una zona de transició entre el català central i el septentrional o rossellonès. Per tant, l'elisió de la *-n/* en (*moltons* >) *molto*s i (*quartos* >) *quartos* podria representar un tret del català septentrional i un que aquest té en comú amb els parlars occitans veïns.

98. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 120.

99. *Ibid.*

100. *Ibid.*

101. *Ibid.*

102. *Vid.* J. Coromines, *Lleures*, p. 303-304; Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 36-51; J. Gulsoy, "Tractament de la *-n*", p. 54-69.

103. *Vid.* Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 229; *id.*, *Est. doc. cat.*, p. 82; J. Gulsoy, "Tractament de la *-n*", p. 52-53.

hagués influït la forma singular amb la nasal final ja eliminada o bé molt feble.¹⁰⁴

3. Confusió de les Palatals Antigues /yʎ/ i /ʎ/

El català antic tenia dos fonemes laterals palatals distints, l'un derivat de -LY- i dels grups romànics -C'L- i -G'L-, i l'altre de les -LL- i L-, els quals es representaran en el present treball amb /yʎ/ i /ʎ/ respectivament. En una gran part del territori lingüístic català les dues menes de laterals palatals primitives s'han confós avui en una (/ʎ/), encara que en una extensa àrea que inclou aproximadament la zona situada entre els rius Ter i Llobregat (però excloent-ne Barcelona i la seva rodalia) i també les Balears, s'ha conservat l'oposició entre les /yʎ/ i /ʎ/ mitjançant la deslateralització o iodització de l'antic fonema /yʎ/ (> /y/).¹⁰⁵ Així el català modern té formes dels tipus següents en les quals la grafia *ll* representa un fonema lateral palatal (/ʎ/) o bé dialectalment tant una /ʎ/ (< -LL-, L-) com una fricativa palatal sonora (/y/ < ant. /yʎ/ < -LY-, etc.): *cavall* < CABALLU, *pell* < PELLE, *ampolla* < AMPULLA, *sella* < SELLA; *llac* < LACU, *llop* < LUPU, *llet* < LACTE, *lluna* < LŪNA; *palla* < PALEA, *fulla* < FOLIA, *fill* < FĪLIU, *ull* < OC'LU, *abella* < APIC'LA, *conill* < CUNĪC'LU, *fonoll* (< *fenoll*) < FENUC'LU; *rella* < RĒG'LA, ant. i dial. *tella* < TĒG'LA (cf. mod. *teula*), *tralla* < TRAG'LA.

El fonema palatal derivat dels grups amb iod (-LY-, etc. > /yʎ/) es representa sovint en els documents catalans medievals, i especialment en els més antics, amb grafies dels tipus *il(l)*, *yl(l)* o *(l)lg* entre altres solucions, com ara en *consellg* 1131,¹⁰⁶ *conseil* 1257-1269¹⁰⁷ < CONSILIU, *Bonfilg* c.1043-1098,¹⁰⁸ *fillg* 1131¹⁰⁹ < (BO-

104. Vid. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 231; J. Gulsoy, "Tractament de la -n", p. 41-43, 76-77.

105. Sobre el desenvolupament de les dues menes de laterals palatals en català, vid. J. Coromines, *Lleures*, p. 289-291; *id.*, *Entre dos lleng.* I, p. 13-51.

106. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 79.

107. P. Pujol, *Docs. en vulgar*, p. 30.

108. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 76.

109. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 79.

NU-) FĪLIU, *ayl* 1382 < ALIU,¹¹⁰ *cuylera* (*id.*) < COCLEARIA,¹¹¹ *vermeylls* 1400 < VERMIC'LOS.¹¹² En canvi, el reflex palatal de les -LL- i L- (> /ʎ/) acostuma a aparèixer escrit en textos de la mateixa època amb *l* o *ll* entre vocals i amb *l* en posició inicial de paraula, tal com revelen els exemples següents: *Castellnovo* 1035-1076 < CASTELL(U)-NOVU,¹¹³ *cavaler* 1080-1095 < CABALLARIU,¹¹⁴ *capella* 1257-1269 i *capela* (*id.*) < CAPPELLĀNU,¹¹⁵ *galina* 1283-1284 < GALLĪNA,¹¹⁶ *val* (*id.*) < VALLE,¹¹⁷ *loc* 1215-1230¹¹⁸ al costat de *lloch* 1271¹¹⁹ < LOCU, *logs* 1190-1210 < *LOCOS,¹²⁰ *libre* S. XII¹²¹ juntament amb *llibra* c.1373¹²² < LĪBRU.

Hi ha indicis de la confusió de les /yʎ/ i /ʎ/ antigues en documents catalans des del segle X i sobretot en textos provinents de les comarques nord-occidentals; així: *mallolo* 990 < MALLEOLU,¹²³ *Pallerols* 967 < PALEĀR(E)-OLOS,¹²⁴ *vermellas* 1058 < VERMIC'LAS,¹²⁵ *Annolla* 1062 < AMNUC'LA,¹²⁶ *parellades* 1152 < PARIC'L(U)-ĀTAS,¹²⁷ *collons* S. XII < COLEÖNES,¹²⁸ *vermell* 1271 < VERMIC'LU,¹²⁹ *tovallas* 1044 < *TOVALIAS,¹³⁰ *tru-*

110. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 65.

111. *Ibid.*

112. P. Pujol, "Antichs inventaris", p. 475.

113. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 196.

114. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 74.

115. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p.152.

116. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 191.

117. *Ibid.*

118. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 93.

119. J. Coromines, *Entre dos lleng.* I, p. 159.

120. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 85.

121. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 82.

122. P. Russell-Gebbett, *MCLT.*, p. 164.

123. F. Udina Martorell, *Arch. Condal*, p. 416.

124. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 350.

125. J. Miret i Sans, "Aplech de docs.", p. 384.

126. F. Miquel Rosell, *LFM* I, p. 351.

127. J. Miret i Sans, "Docs. lang. cat.", p. 7.

128. P. Pujol, *Docs. en vulg.*, p. 14.

129. J. Coromines, *Entre dos lleng.* I, p. 160.

130. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 79.

lar 1085 < TORC'LĀRE,¹³¹ *relles* 1100 < RĒG'LAS,¹³² *Cornellana* 1244 < CORNELIĀNA,¹³³ *Miralles (id.)* < MĪRAC'LAS.¹³⁴

Així mateix, es descobreixen molt d'hora manifestacions escrites de la deslateralització (iodització) del fonema /yʎ/ (> /y/) alguns exemples de la qual són: *Corneia* 1054,¹³⁵ *Corneya* c.1283-1284¹³⁶ < CORNELIĀNU, *pareiada* c.1065 < *PARIC'L(U)-ĀTA,¹³⁷ *reia* 1066 < RĒG'LA,¹³⁸ *oveia* c.1094 < OVIC'LA,¹³⁹ *Casteion* 1128 < CASTELLIŌNE.¹⁴⁰

La tesi d'una distinció en el català primitiu entre dues menes de laterals palatals fou proposada per Joan Coromines en la seva edició parcial i estudi lingüístic de la traducció rossellonesa de la *Llegenda àuria* de Jaume de Voràgine. Més tard, el mateix filòleg va dedicar un treball monogràfic molt documentat al tema de l'evolució històrica i dialectal dels dos fonemes palatals antics (/yʎ/ < -LY-, etc., i /ʎ/ < -LL-, L-).¹⁴¹ Segons Coromines, el contrast entre els dos fonemes devia consistir en una diferència de llur manera, i, potser també, de llur punt d'articulació. La /yʎ/, originada per l'acció d'una iod, hauria tingut una pronunciació més complexa i alhora més plenament palatal que no pas la /ʎ/, la qual, al mateix temps, podria haver tingut una palatalització menys assolida que aquella o fins i tot una articulació prepalatal o cacuminal semblant a la que se sent a Sardenya, a Sicília i a diverses zones del centre i sud d'Itàlia.¹⁴² De tota manera, la semblança articulatòria entre les /yʎ/ i /ʎ/ devia ser tan notable que permetés que en algunes comarques, i especialment

131. *Ibid.*

132. *Ibid.*

133. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 152.

134. *Ibid.*

135. F. Miquel Rosell, *LFM* I, p. 267.

136. Ph. Rasico, *Est. doc. cat.*, p. 192.

137. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 199.

138. P. Russell-Gebbett, *MCLT*, p. 70.

139. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 199.

140. H. Guiter, "Phon. évol. top.", p. 33.

141. *Vid.* J. Coromines, *Lleures*, p. 289-291; *id.*, *Entre dos lleng.* I, p. 29-48.

142. J. Coromines, *Entre dos lleng.* I, p. 41-43.

en les del sector nord-occidental del territori lingüístic català, els dos fonemes palatals es confonguessin en /ʎ/ almenys des del segle XII. En aquest sentit convé remarcar que segons les investigacions de Coromines, la isoglossa o distinció entre /ʎ/ i /yʎ/ (> /y/) s'ha desplaçat progressivament cap a l'est, és a dir cap a la costa mediterrània, fins a arribar als límits actuals de l'oposició /ʎ/:/y/.¹⁴³

IV. CONCLUSIONS

Com ha posat en relleu el present estudi d'una sèrie de processos fonològics que caracteritzen l'evolució del català a l'època dels orígens de la llengua, és a dir abans del final del període preliterari, ja s'havien acomplert o almenys s'havien iniciat algunes de les transformacions més importants i alhora més distintives de la llengua catalana. A la llista dels trets fònics considerats ací se'n podrien afegir diversos addicionals els inicis dels quals remunten sens dubte a la mateixa època del naixement de l'idioma. Entre aquests cal esmentar el desenvolupament molt complex de les vocals tòniques /é/ i /è/ del llatí vulgar, les quals han donat resultats diferents segons els dialectes;¹⁴⁴ la confusió de les vocals àtones /a/ i /e/ (> [ə]), /o/ i /u/ (> [u]) en el català oriental;¹⁴⁵ l'assimilació progressiva i la simplificació subsegüent dels grups consonàntics formats per una nasal o lateral seguida d'una oclusiva sonora homorgànica (-MB- > /m/, -ND- > /n/, i -LD- > /l/ ~ /ul/);¹⁴⁶ la confusió en /b/ ([b]/[β]) de les labials sonores /b/ i /β/ del llatí vulgar en una gran part del territori lingüístic català;¹⁴⁷ o bé la confluència en /s/ de les antigues sibilants sordes /ts/ i /s/.¹⁴⁸

143. Vid. el mapa I: "Distinció entre LL-YL (avui pronunciada Y)" oposat a la p. 108 de J. Coromines, *Entre dos lleng.* I, i, a més, *id.*, p. 30-41.

144. Vid. A.M. Badia i Margarit, *Gram. hist. cat.*, p. 130-134, 138-145; J. Coromines, *Lleures*, p. 250; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 31-46; i especialment J. Gulsoy, *Est. gram. hist.*, p. 67-103.

145. Vid. J. Coromines, *Lleures*, p. 295-297; Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 96-107.

146. Vid. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 173-184.

147. Vid. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 118-135; J. Gulsoy, *Est. gram. hist.*, p. 127-140.

148. Vid. Ph. Rasico, *Fon. cat. prelit.*, p. 135-173.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALART, JULIEN-BERNARD. 1877. “Études historiques sur quelques particularités de la langue catalane”. *Revue des Langues Romanes* XII, p. 109-132. (“Études historiques”).
- , 1880. *Cartulaire roussillonnais*. Perpinyà: Latrobe. (*Cart. rouss.*)
- ALCOVER, ANTONIO M. 1932. *Miscelánea filológica dedicada a Don A.M. Alcover*. Palma de Mallorca: Viuda de Piza. (*Misc. Alcover*).
- BADIA I MARGARIT, ANTONI M. 1981. *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre. (Edició castellana: 1951, Barcelona: Noguer). (*Gram. hist. cat.*).
- BARAUT, CEBRIÀ. 1978. “Les actes de consagracions d’esglésies del bisbat d’Urgell (segles IX-XII)”. *Urgellia* I, p. 11-182. (“Actes de consagr.”)
- , 1984-1985. “La data de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d’Urgell”. *Urgellia* VII, p. 515-529. (“La data de consagr.”)
- BASTARDAS, JOAN. 1995. *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial. (*Lleng. cat. mil anys*)
- BOURCIEZ, ÉDOUARD. 1967. *Éléments de linguistique romane*. 5a ed. París: Klincksieck. (*Élém. ling. rom.*)
- COROMINES, JOAN. 1965-1970. *Estudis de toponímia catalana*, 2 vols. Barcelona: Barcino. (*Est. top. cat.*)
- , 1974. *Lleures i converses d’un filòleg*, 2a ed. Barcelona: Club Editor. (*Lleures*)
- , 1976-1977. *Entre dos llenguatges*, 3 vols. Barcelona: Curial. (*Entre dos lleng.*)
- , 1980-2001. *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 10 vols. Barcelona: Curial / “La Caixa”. (*DECat.*)
- ELCOCK, W.D. 1975. *The Romance Languages*, 2a ed. Londres: Faber & Faber. (*Romance*)
- FOUCHÉ, PIERRE. 1924. *Phonétique historique du roussillonnais*. Toulouse: Privat. (*Phon. hist. rouss.*)
- GILI GAYA, SAMUEL. 1932. “Estudi fonètic del parlar de Lleida”. *Misc. Alcover*, p. 241-255. (“Parlar de Lleida”)

- GUTER, HENRI. 1960. "Phonétique évolutive et toponymie historique". *Revue des Langues Romanes* LXXIV, p. 1-53. ("Phon. évol. top.")
- GULSOY, JOSEPH. 1993. *Estudis de gramàtica històrica*. València / Barcelona: Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (*Est. gram. hist.*)
- KUEN, HEINRICH. 1932-1934. "El dialecto de Alger y su posición en la historia de la lengua catalana". *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* V, p. 121-177; VII, p. 41-112. ("Dialecto de Alger")
- LAUSBERG, HEINRICH. 1970-1973. *Lingüística románica*, 2 vols. Madrid: Gredos. (*Ling. rom.*)
- MENÉNDEZ PIDAL, RAMÓN. 1950. *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, 3a ed. Madrid: Espasa-Calpe. (*Orígenes del español*)
- MIQUEL ROSELL, FRANCISCO (ed.). 1945. *Liber Feudorum Maior: Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, 2 vols. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (*LFM*)
- MIRET I SANS, JOAQUIM. 1904. "El més antig text literari escrit en català, precedit per una colecció de documents dels segles XI, XII y XIII". *Revista de Bibliografia Catalana* 7, p. 5-47, 215-220. ("El més antig text")
- , 1908. "Documents en langue catalane (haute vallée du Sègre)". *Revue Hispanique* XIX, p. 6-19. ("Docs. lang. cat.")
- , 1912. "Aplech de documents dels segles XI y XII per a l'estudi de la llengua catalana". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VI, p. 348-357, 381-395. ("Aplech de docs.")
- , 1913. "Pro sermone plebeico". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* VII, p. 30-41, 101-115, 163-185, 229-251. ("Pro sermone plebeico")
- MOLL, FRANCESC DE B. 1991. *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València. (Edició castellana: 1952: Madrid, Gredos). (*Gram. hist. cat.*)

- MORAN I OCERINJAUREGUI, JOSEP. 1994. *Treballs de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (*Treballs ling. hist. cat.*)
- MUNDÓ, ANSCARI M. 1974. "Domains and Rights of Sant Pere de Vilamajor (Catalonia): A Polyptich of c.950 and c.1060". *Speculum* 49, p. 238-257. ("St. Pere de Vilamajor")
- PUJOL, PERE. 1912. "Antichs inventaris del bisbat d'Urgell". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI, p. 469-478. ("Antichs inventaris")
- , 1913. *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell*. Barcelona: Institut de la Llengua Catalana. (*Docs. en vulg.*)
- , 1917. "L'acte de consagració i dotació de la catedral d'Urgell, de l'any 819 o 839". *Estudis Romànics* II, p. 92-115. ("Acte Seu Urg.")
- RASICO, PHILIP D. 1982. *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Curial. (*Fon. cat. prelit.*)
- , 1993. *Estudis i documents de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Curial. (*Est. doc. cat.*)
- RIUS SERRA, JOSÉ (ed.). 1945-1947. *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, 3 vols. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (*Cart. Sant Cugat*).
- ROHLFS, GERHARD. 1966-1969. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, 3 vols. Torino: Einaudi. (*Gram. stor. it.*)
- , 1977. *Le Gascon*, 3a ed. Tubinga: Niemeyer. (*Gascon*)
- RONJAT, JULES. 1930-1941. *Grammaire historique des parlers provençaux modernes*, 4 vols. Montpellier: Société des Langues Romanes. (*Gram. ist. prov.*)
- RUSSELL-GEBBETT, PAUL. 1965. *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*. Oxford: Dolphin. (*MCLT*)
- UDINA MARTORELL, FEDERICO (ed.). 1951. *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. (*Arch. condal*)

- VENY, JOAN. 1982. *Els parlars catalans*, 3a ed. Palma de Mallorca: Moll. (*Parlars cat.*)
- WARTBURG, WALTHER VON. 1971. *La fragmentación lingüística de la Rumania*, 2a ed. Madrid: Gredos. (*Fragm. ling. Rom.*)
- ZAMORA VICENTE, ALONSO. 1967. *Dialectología española*, 2a ed. Madrid: Gredos. (*Dial. esp.*)